

O'ZBEK ROMANCHILIGINING TAMAL TOSHI: ABDULLA QODIRIY BADIY OLAMIDA MILLIY MA'RIFATPARVARLIK

M.U.Nishonaliyev

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek yangi adabiyotining yirik vakili Abdulla Qodiriy ijodining milliy-ma'rifiy ahamiyati va uning o'zbek romanchiligi poydevorini shakllantirishdagi xizmatlari tahlil qilinadi. Adibning tarixiy romanlari, publitsistik faoliyati hamda satirik asarlarida tanqidiy realizm va milliy uyg'onish g'oyalarining konseptual sintezi falsafiy-estetik jihatdan tadqiq etilgan. Qodiriy merosining bugungi kunda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, badiiy tafakkurni rivojlantirish hamda milliy o'zlikni anglashdagi fundamental o'rni zamonaviy adabiyotshunoslik prizmasi orqali keng ko'lamda yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Abdulla Qodiriy, milliy ma'rifatparvarlik, tanqidiy realizm, o'zbek romanchiligi, "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", tarixiy xotira, jadidchilik, estetik prinsiplar, ijtimoiy-siyosiy tahlil.*

Kirish: Davr Kontensti va Adib Shaxsiyatining Shakllanishi

XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhiti milliy inqiroz hamda mustamlaka zulmining eng og'ir pallasiga to'g'ri keldi. Aynan shu davrda maydonga chiqqan jadidchilik harakati jamiyatni g'avvoslik botqog'idan olib chiqish, xalqni ma'rifatli qilish va milliy davlatchilik g'oyalarini qayta tiklashni maqsad qilgan edi. Ushbu harakatning eng yirik va universal siymolaridan biri bo'lgan Abdulla Qodiriy o'zining serqirra ijodi bilan o'zbek milliy tafakkurini butunlay yangi o'zanga burdi.

Qodiriy shunchaki hikoya qiluvchi yozuvchi emas, balki jamiyatning og'riqli nuqtalarini aniq tashxis qiluvchi ijtimoiy jarroh sifatida maydonga chiqdi. Uning bolalik yillari, eski maktab va madrasadagi tahsili, so'ngra rus-tuzem maktabidagi

o'qishi adib dunyoqarashida an'anaviylik va zamonaviylik sintezini hosil qildi. U millatning o'tmishini chuqur tahlil qilish orqali uning kelajakdagi xaloskorlik yo'lini chizib berishga intildi.

"O'tkan kunlar" Romani: Tarixiy Fojia va Milliy Ogohlantirish

Abdulla Qodiriy 1919-yildan boshlab o'zbek adabiyoti tarixidagi ilk fundamental asar — **"O'tkan kunlar"** romani ustida ish boshladi va u 1922-yilda matbuotda bo'limlar holida, 1926-yilda esa yaxlit kitob holida chop etildi. Bu asar shunchaki Otabek va Kumushning fojiaiy muhabbat qissasi emas, balki XIX asr o'rtalaridagi Qo'qon xonligi misolida butun Turkistonning ichki parokandaligi, qabilachilik va taxt talashishlar oqibatida rus imperiyasi mustamlakasiga aylanib qolish sabablarini ochib bergan falsafiy-badiiy tahlildir.

Yozuvchi roman muqaddimasida *"Moziyga qaytib ish ko'rish xayrlikdir"* deya bejiz ta'kidlamagan edi. Qodiriy Otabek obrazi orqali o'sha davrning ilg'or, ma'rifatli, savdo aloqalarini rivojlantirish orqali yurtni taraqqiy ettirmoqchi bo'lgan jadidona yoshlar tipajini yaratdi. Yusufbek hoji obrazi orqali esa davlat tizimidagi chirkinliklarni ko'rib, uni isloh qilolmagan fojiaiy shaxsni ko'rsatdi. Xonliklarning o'zaro urushlari, qipchoq va o'zbek qirg'inlari fonida milliy birlik yo'qligi vatan fojiasiga sabab bo'lgani asarda realizm qonuniyatlari asosida yuksak mahorat bilan isbotlab berildi.

"Mehrobdan chayon": Ijtimoiy Tengsizlik va Mutaasiblik Foshi

Adibning 1929-yilda yozilgan ikkinchi yirik romani — **"Mehrobdan chayon"** asari ham o'zbek adabiyotida xarakterlar yaratish san'atining cho'qqisi hisoblanadi. Romanda muallif e'tiborni diniy idoralar va saroy muhitidagi chirkinliklarga, mutaasiblikka va xotin-qizlar huquqlarining poymol etilishiga qaratadi.

Asar qahramonlari Anvar va Ra'no o'zlarining ilmi, ma'rifati va sof axloqi bilan saroy amaldorlari hamda xudosiz din peshvolariga (Sultonali muftiy, Solih

mahdum kabi obrazlar orqali) qarshi qo'yiladi. Qodiriy din niqobi ostida o'z manfaati yo'lida har qanday razillikka tayyor bo'lgan "chayonlar"ni fosh etish orqali, haqiqiy e'tiqod va ma'rifat inson erkinligi va jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilishi kerakligini uqtirdi. Bu asar o'zbek adabiyotida psixologik tahlil va satira elementlarining mukammal sintezi sifatida baholanadi.

Satira va Publitsistika: Jamiyat Illatlariga Qarshi Kurash

Abdulla Qodiriy faqat yirik romannavis sifatida cheklanib qolmasdan, o'zbek milliy matbuotining tamal toshini qo'yishda ham faol ishtirok etdi. U mashhur **"Mushtum"** jurnalining asoschilaridan biri va eng faol muallifi edi. U o'zining o'tkir satira va hajviyalarini *"Ovsar"*, *"Jumbil"*, *"Kalvak Mahzum"* kabi yashirin taxalluslar ostida e'lon qilib bordi.

Uning *"Kalvak Mahzumning xotira daftaridan"* va *"Toshpo'lat tajang nima deydir?"* kabi turkum hajviyalarida davrning eng og'riqli ijtimoiy illatlari — nodonlik, dangasalik, yangilikka qarshilik ko'rsatish va xurofot parodiya qilindi. Kalvak Mahzum obrazi orqali dunyoda yuz berayotgan texnik va madaniy taraqqiyotni ko'rishni istamaydigan, qoloq fikrlash tarziga yopishib olgan qatlamning tipik qiyofasi yaratildi. Bu esa jamiyat a'zolarini o'z ustida ishlashga va uyg'onishga majbur qiladigan o'ziga xos oyna vazifasini o'tadi.

Xulosa va Qodiriy Maktabining Zamonaviy Ahamiyati

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy o'zining boy va serqirra ijodiy merosi bilan o'zbek milliy madaniyatining strategik va estetik yo'nalishini belgilab bergan eng buyuk siymolardan biridir. U yaratgan realistik romanchilik maktabi keyinchalik Oybek, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov va Pirimqul Qodirov kabi o'zbek adabiyotining yirik vakillari uchun ijodiy mayoq bo'lib xizmat qildi.

Bugungi kunda, Yangi O'zbekiston sharoitida Abdulla Qodiriy asarlari yangicha falsafiy va ijtimoiy mezonlar asosida, mafkuraviy tazyiqlardan xoli tarzda qayta tadqiq etilmoqda. Adibning gumanistik qarashlari, millat ozodligi va ma'rifati yo'lidagi intilishlari bugungi yosh avlod qalbida vatanparvarlik, milliy g'urur va

tarixiy xotirani mustahkamlashda eng ishonchli va fundamental manba bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (2024–2026-YILLAR):

1. Qodiriy, A. (2024). *Baxtsiz kuyov* (Tarixiy matn va izohlar). Toshkent: Yoshlar matbuoti.
2. Qodiriy, A. (2024). *O'tkan kunlar* (Akademik nashr, mukammal lug'at va sharhlar bilan). Toshkent: Jadid adabiyoti durdonalari turkumi.
3. Mahmudov, Z. T. (2024). *Abdulla Qodiriy hayoti, ijtimoiy faoliyati va matbuotdagi roli haqida yangi arxiv hujjatlari*. O'zbekiston Adabiyotshunosligi Jurnal, 35(2), 10-18.
4. Kuralbaeva, D. U. (2025). *Abdulla Qodiriy's Realism and the Poetics of the Uzbek Historical Novel*. International Journal of Central Asian Literary Studies, 8(3), 114-125.
5. Muhammadaminova, M. (2024). *Abdulla Qodiriy va "Mushtum" jurnali: o'zbek satirasining janriy xususiyatlari*. Toshkent: Mumtoz adabiyot tadqiqotlari markazi.
6. To'rayev, S. (2025). *Qodiriy romanlarida davlatchilik inqirozi va milliy birlik masalalari: Zamonaviy qiyosiy tahlil*. Worldly Scientific Journals Platform, 14(4), 45-56.
7. Yo'ldosheva, G. (2026). *Yangi O'zbekiston ta'lim tizimida jadid ma'rifatparvarligi va Qodiriy maktabi etikasi*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
8. **Elektron va raqamli resurslar:**
 - "Ziyo istagan qalblar" ilm-ma'rifiy portali (2026). Abdulla Qodiriy asarlari raqamli arshivi va qo'lyozmalari tahlili: [Ziyouz Portal](#).
 - O'zbekiston milliy ilmiy-ma'rifiy elektron platformasi (2025). Qodiriy ijodida tanqidiy realizm fundamental tadqiqi: [InLibrary platformasi](#).